

ลักษณะบริการสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นในสังคมไทย¹

Attribute of Educational Welfare Services For Young-Single Mothers in Thai Society

อาจารย์ ดร.มาลี จิรวัฒนานนท์²

Malee Jirawattananon, Ph.D.³

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ลักษณะบริการสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นในสังคมไทย” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัญหา ความต้องการ และลักษณะบริการสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพเก็บข้อมูลโดยการสนทนากลุ่ม สัมภาษณ์เฉพาะราย และการประชุมระดมความคิดเห็นกลุ่มตัวอย่างในการสนทนากลุ่ม เป็นแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น จำนวน 9 ราย และสัมภาษณ์เฉพาะรายกับผู้ที่ผ่านการสนทนากลุ่มและสมัครใจ 1 ราย ผู้มีส่วนร่วมในการประชุมระดมความคิดเห็นมาจากหน่วยงานด้านการศึกษา สาธารณสุข สถาบันการเงิน องค์การทางศาสนา งานด้านครอบครัว กลุ่มผู้หญิง งานด้านเด็กและเยาวชน เป็นต้น ข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา และนำเสนอผลการศึกษาในเชิงพรรณนา

ผลการศึกษาพบว่า แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นปัจจุบันอายุระหว่าง 16-26 ปี แต่ละคนมีลูก 1-2 คน ทั้งหมดเป็นเด็กในช่วงปฐมวัย สภาพปัญหาและทุกขภาวะของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น เริ่มต้นและดำเนินไปในแต่ละช่วงตอนแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นจากงานวิจัยนี้ให้ความสำคัญกับการศึกษาทั้งของตนเองและของลูก ความช่วยเหลือต่าง ๆ ที่แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นได้รับล้วนมาจาก “พลังผู้หญิง” ตั้งแต่ แม่ ยาย ป้า

¹ หัวหน้าโครงการวิจัย อาจารย์ ดร.มาลี จิรวัฒนานนท์ และ นักวิจัยฯ ศาตราจารย์ ดร.สุวรรณา เปี่ยมญาติ งานวิจัยนี้อยู่ภายใต้แผนงานความเป็นธรรมทางด้านสุขภาพ โดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ด้วยการสนับสนุนจาก สสส.

² อาจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

³ Lecture at Faculty of Social Administration, Thammasat University, Thailand

E-mail : yun_malee@yahoo.com

น้ำ และพี่สาว การแก้ไขจัดการปัญหาต่างๆ ยังคงถูกทิ้งไว้ให้เป็นเรื่องครอบครัว เป็นพื้นที่ส่วนตัวลักษณะบริการสวัสดิการทางการศึกษาที่กลุ่มตัวอย่างต้องการมีทั้งบริการสนับสนุนและบริการเสริม บริการต่างๆ ที่มีอยู่ แม่เลี้ยงเดี่ยวแต่ละราย สามารถเข้าถึงบริการได้แตกต่างกัน และหน่วยงาน/องค์กรที่จัดบริการก็มีขอบเขตข้อจำกัดในการให้บริการเนื่องจากหลายๆ แห่งดำเนินโครงการโดยภาคเอกชนที่รัฐมิได้ให้การสนับสนุนทุนแต่อย่างใด ข้อเสนอแนะจากการวิจัย การจัดบริการสวัสดิการทางการศึกษาควรมีลักษณะยืดหยุ่น และครอบคลุมการให้บริการทั้งแม่และลูก และควรมีการจัดบริการที่แตกต่างเฉพาะกลุ่ม การมีนักสังคมสงเคราะห์ทางการศึกษาหรือนักสังคมสงเคราะห์ในโรงเรียนซึ่งจะช่วยดูแลนักเรียนกลุ่มเปราะบางรวมถึงการตั้งครุฑและการเป็นแม่วิญญู้นตลอดจนการเปิดพื้นที่การเรียนรู้เรื่องครอบครัวและปัญหาครอบครัวเป็นประเด็นสาธารณะ

คำสำคัญ : แม่เลี้ยงเดี่ยววิญญู้น, บริการสวัสดิการทางการศึกษา, สวัสดิการเด็กและครอบครัว

Abstract

The study titled “Attribute of educational welfare services for young-single mothers in Thai society” aims to study problems, needs, and qualities of educational welfare services suitable for single mothers who are adolescent. Data in this qualitative research are collected by using focus group dialogue, case interview and brainstorming. Purposive samples in focus group dialogue comprises nine single mothers and one from focus group dialogue has been voluntarily interviewed individually. Participants in brainstorming are those who work in education, health and religious agencies as well as those who work with family and child welfare services and policy etc. Content analysis is used to analyze data and results will be descriptive presented.

Findings reveals that young-single mothers are 16-26 years old, each has 1 or 2 children who are preschoolers. Problems and unhealthy phenomena of young-single mothers are different from the beginning through each period of family life cycle. However, education is important for the young-single mothers and for their own children. A variety of assistance come from women strength for example mothers, grandmothers, aunts and sisters. Families are responsible for several problem-resolution. Problems relating young- single mother is private sphere. Attribute of educational welfare services comprise supplementary programs and supportive programs. The existing educational welfare services have limitations due to the myth of goal of education and patriarchy in Thai society. Suggestions from this study are (1) attribute of educational welfare services should be flexible and provide for both young-single mothers and their children as families. The provision of education welfare services for young-single mother should be varied due to the principle of each family and there should have social works in education in Thai society for not only young-single mothers but vulnerable students also. The goal of students in education need educational welfare services so that should be public concern and should have learning space to understand the dynamic of students and their families.

Keywords : Young-single mothers, educational welfare services, Child and family welfare

บทนำ

ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวโดยเฉพาะครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นนั้น มีความเปราะบางทางสังคม ด้วยความเสียเปรียบเชิงโครงสร้างของครอบครัวที่มีผู้ปกครองคนเดียวและอยู่

ในช่วงวัยรุ่น จึงอาจเผชิญความเสี่ยงต่อการเกิดปัญหาต่างๆ ได้ นักวิชาการได้กล่าวถึง มารดานอกสมรสและมักเป็นมารดาวัยรุ่นนั้น เป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงต่อปัญหามากกว่า ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวกลุ่มอื่นๆ ทั้งในเชิงสุขภาพ เศรษฐกิจ การมีแหล่งทรัพยากรที่สามารถตอบสนองความต้องการของครอบครัวที่น้อยกว่า รวมถึงการให้กำเนิดลูกของแม่วัยรุ่นมัก กลายมาเป็นปัจจัยหนึ่งในการโยกย้ายถิ่นฐานเพื่อการเผชิญภาวะยากลำบากในระยะยาวของ ครอบครัว (Brooks, Jane B, 2001 อ้างถึงใน มาลี จิรพัฒนานนท์, 2551) จากความ เสียเปรียบดังกล่าว ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น จึงควรได้รับบริการที่มีลักษณะเฉพาะตาม หลักความแตกต่าง (John Rawls, 2001) เพื่อความเป็นธรรมทางสังคม เนื่องด้วยผู้หญิงที่เป็นแม่วัยรุ่นทำหน้าที่เป็นทั้งผู้เลี้ยงดูลูกและหารายได้เพื่อการดำรงอยู่ของครอบครัว จึง ต้องได้รับโอกาสในการพัฒนาตนเองและครอบครัว การลดความเสียเปรียบในโอกาสทาง การศึกษา การมีงานทำสร้างความมั่นคงทางอาชีพและรายได้จนเจือครอบครัว ผ่าน โครงสร้างทางสังคม สวัสดิการสังคม

หลายประเทศที่มีแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวจึงมีการจัด สวัสดิการสังคมให้กับครอบครัวเพื่อเป็นการสนับสนุนช่วยเหลือในเชิงการแก้ไข จัดการ ปัญหา การพัฒนาและการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันป้องกันปัญหาเด็กและครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เช่น ประเทศญี่ปุ่นมีกองทุนสวัสดิการสำหรับแม่เลี้ยงเดี่ยว ประเทศเกาหลีมีบริการเงิน สนับสนุนการศึกษาสำหรับเด็กในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ประเทศสวีเดนมีการจ่ายเงิน ประโยชน์ทดแทนให้กับครอบครัวพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว และประเทศสหรัฐอเมริกา มี กองทุนกู้เพื่อการศึกษาแบบให้เปล่า และกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา และทุนการศึกษา สำหรับผู้หญิงที่เลี้ยงลูกเพียงลำพัง และบริการอื่นๆ ที่จัดโดยวิทยาลัยชุมชน เป็นต้น สำหรับประเทศไทยในปัจจุบันนี้ ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวและเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น นั้น จากการศึกษาทบทวนเอกสารและงานวิจัยยังไม่พบว่ามี การจัดสวัสดิการสำหรับ ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวเฉพาะที่เด่นชัดเหมือนในต่างประเทศดังที่ยกตัวอย่าง ดังนั้น จึงเป็น ที่มาและความสำคัญของการศึกษาวิจัยเรื่อง “ลักษณะบริการสวัสดิการทางการศึกษา สำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นในสังคมไทย” ซึ่งมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาสภาพปัญหา

ความต้องการ และลักษณะบริการสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น

ระเบียบวิธีการวิจัย

ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เฉพาะราย และการประชุม ระดมความคิดเห็น กลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลในการสนทนากลุ่มจำนวน 9 ราย เป็นกลุ่มตัวอย่างเฉพาะเจาะจงคือ เป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวที่เคยมีการตั้งครรภ์ในระหว่างวัยรุ่นมาก่อน และเป็นผู้ที่ได้ใช้บริการของมูลนิธิเด็กก่อนในสลัม โดยผู้มีส่วนร่วมในการสนทนากลุ่มทุกรายเป็นผู้ที่สมัครใจเข้าร่วมพูดคุยในกลุ่มสนทนา ส่วนการสัมภาษณ์ระดับศึกษาเฉพาะราย 1 ราย ได้แก่ แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นที่เข้าร่วมในการสนทนากลุ่มแล้ว และสมัครใจเข้าร่วมการสัมภาษณ์เฉพาะราย สำหรับผู้มีส่วนร่วมในการประชุมระดมความคิดเห็นนั้นเป็นบุคลากรภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการ ให้บริการด้านต่างๆ เช่น การศึกษา สาธารณสุข สถาบันการเงิน องค์กรศาสนา งานด้านครอบครัวกลุ่มผู้หญิง งานด้านเด็ก และเยาวชน เป็นต้น เครื่องมือในการศึกษา ในส่วนของการจัดกลุ่มสนทนา ผู้ศึกษาได้กำหนดประเด็นเป็นกรอบเริ่มต้นในการสนทนา ดังนี้ (1) ประสบการณ์การตั้งครรภ์ในวัยรุ่น ความคิดความรู้สึกในช่วงเวลานั้น และผลกระทบที่เกิดขึ้นกับการเรียน (2) การรับรู้ข้อมูลข่าวสารของหน่วยงาน/องค์กรที่ให้บริการสวัสดิการฯ (3) ภาระค่าใช้จ่าย (4) ความคาดหวังและบริการที่ต้องการ เป็นต้น สำหรับการสัมภาษณ์ระดับลึก ผู้ศึกษาได้กำหนดประเด็นเพิ่มเติมจากประเด็นในกลุ่มสนทนา ดังนี้ (1) สภาพครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น (2) สภาพและปัญหาแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น (3) การศึกษา และ (4) สวัสดิการทางการศึกษาที่ได้รับในช่วงการศึกษาหลังคลอดบุตร ในส่วนของการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการจัดประชุมผู้เกี่ยวข้องในกลุ่มงานต่างๆ จากหน่วยงานภาครัฐ เอกชน นั้น ผู้ศึกษาได้ใช้แบบสำรวจข้อมูลให้ประเมินบริการที่หน่วยงานนั้นๆ ให้บริการอยู่ สำหรับการประชุมพูดคุยระดมความคิดเห็นนั้น ผู้ศึกษาได้กำหนดกรอบดังนี้ (1) ปรากฏการณ์และมุมมองของสังคมที่มีต่อแม่วัยรุ่น และ (2) ลักษณะบริการสวัสดิการการศึกษาสำหรับครอบครัวแม่

เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น ที่ได้นำมาประมวลและวิเคราะห์เนื้อหา และนำเสนอผลการศึกษาเชิงพรรณนา

ผลการศึกษาวิจัย

สภาพปัญหาและความต้องการบริการสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น

กลุ่มตัวอย่างในการศึกษาค้างนี้เป็นแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นที่ปัจจุบันอยู่ในช่วงอายุ 16-26 ปี โดยมีการตั้งครุฑครั้งแรกในช่วงอายุ 15-19 ปี และ 22 ปี โดยบุตรมีอายุระหว่าง 1 เดือน ถึง 6 ปีครั้ง เด็กในครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นของทุกรอบครุฑ จึงเป็นเด็กปฐมวัย จำนวนบุตรของแต่ละครอบครัว มีจำนวน 1-2 คน ปัจจุบันแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นทุกคนสำเร็จการศึกษาภาคบังคับแล้ว กำลังศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย สายสามัญ อาชีวศึกษา และสถาบันอุดมศึกษา เป็นแรงงานที่ได้รับการจ้างงานในระบบจำนวน 4 คน แรงงานนอกระบบจำนวน 3 คน และตกงานจำนวน 2 คน สภาพปัญหาและความต้องการเกี่ยวกับบริการสวัสดิการทางการศึกษา มีดังนี้

(1) การถูกกีดกันสิทธิทางการศึกษาและการกีดกันทางสังคม เช่น การหลุดจากระบบการศึกษา การเข้าไม่ถึงงานอาชีพและรายได้ เป็นต้น ส่งผลต่อสภาพความเป็นอยู่ที่มีภาวะพึ่งพิงครอบครัวขยาย และต้องการความช่วยเหลือเกื้อกูลจากเครือญาติ โดยเครือญาติฝ่ายหญิง หรือแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นจะเป็นผู้ให้การช่วยเหลือเป็นหลัก ความต้องการในบริการสวัสดิการทางการศึกษา ในช่วงของการตั้งครุฑ คือความยืดหยุ่นในระเบียบของสถานศึกษา เช่น เครื่องแต่งกาย การได้รับการปรึกษาแนะนำ และทางเลือกในการศึกษา ย้ายรอบเรียน เป็นต้น

(2) สุขภาพและสุขภาพจิตระหว่างตั้งครุฑและหลังคลอด การเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น พบว่า ระยะก่อนคลอด หรือระยะการตั้งครุฑ หลากรายที่ไม่ได้รับการดูแลครรภ์ เนื่องจากปกปิด รวมถึงภาวะความเครียดในการถูกทิ้งเผชิญปัญหาโดยฝ่ายชายซึ่งเป็นพ่อของเด็กไม่มีส่วนร่วมรับผิดชอบ รวมถึงภาวะความเครียดในการถูกทิ้งเผชิญปัญหาโดยฝ่ายชายซึ่งเป็นพ่อของเด็กไม่มีส่วนร่วมรับผิดชอบ รวมถึงการปฏิเสธจากสถานศึกษาใน

การให้เรียนต่อ และการให้ลาออกกลางคัน รวมถึงการที่แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นกล่าวโทษตนเองภายใต้ฐานคิดค่านิยมของสังคมที่ว่า “ผู้หญิงที่ดี” หรือ “แม่ที่ดี” ความคับข้องใจดังกล่าว ภาวะความเครียดทางจิตใจและความเป็นไปในระยะยาวในบางราย ซึ่งสะท้อนการขาดบริการการให้การปรึกษารายบุคคล

(3) ความยากลำบากทางเศรษฐกิจ อาชีพ และรายได้ จากนักเรียนหรือนักศึกษาสู่การทำบาทบาทแม่และการเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น ซึ่งขาดทักษะความเชี่ยวชาญในงานที่สร้างรายได้ ตลอดจนข้อจำกัดในเรื่องวุฒิการศึกษาที่น้อย เวลาที่ต้องดูแลลูก ทารก หรือเด็กปฐมวัย ล้วนนำมาซึ่งภาวะยากลำบากในเชิงเศรษฐกิจ การตกงาน การมีอาชีพในเชิงบริการงานที่เป็นแรงงานไร้ฝีมือ การรับจ้างต่างๆ ส่งผลให้มีรายได้ต่ำและไม่แน่นอนขาดความมั่นคง แม้บางรายที่อยู่เป็นแรงงานในระบบ มีประกันสังคม แต่ก็พบว่ามีความจำเป็นในการใช้จ่ายหลายทางในขณะที่มีรายได้จำกัด การหารายได้เพิ่มนอกเวลาหรือการทำโอที (Overtime) ก็อาจทำให้ไม่มีเวลาดูแลลูก หรือการดูแลลูกที่ต้องจ้างคนเลี้ยงก็เพิ่มค่าใช้จ่าย แม้กระทั่งค่าเล่าเรียน อุปกรณ์การเรียน ค่ากิจกรรมต่างๆ ผู้หญิงที่เป็นแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นก็ต้องเลือกระหว่างการเรียนของตนเอง หรือการเรียนของลูก ซึ่งเด็กเล็กจะมีค่าใช้จ่ายในส่วนเสื้อผ้า เด็ก รองเท้าเด็ก เครื่องนอน อุปกรณ์อื่นๆ อันนำมาสู่เงื่อนไขข้อจำกัดของก้อนเงินที่มีกับการเลือกในการใช้จ่ายระหว่างสมาชิกในครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น ดังนั้น จึงมีความต้องการในบริการการดูแลสำหรับลูกๆ เด็กเล็กในรายคาบยอมเยา ทุนการศึกษา เครื่องนอนและอุปกรณ์ต่าง ๆ สำหรับเด็กเล็ก บริการรถรับส่งจากโรงเรียน

(4) ข้อข้องใจกับความรู้ ความเข้าใจในเรื่องการคุมกำเนิด การให้การศึกษาเรื่องการคุมกำเนิด นั้นสะท้อนข้อมูลจากแม่วัยรุ่นว่ามีตั้งแต่ในโรงเรียนที่เรียน แต่ไม่คิดว่าจะเกิดกับตน หรือพลาดไป และการคุมกำเนิดนั้น กลุ่มแม่วัยรุ่นก็ยังได้รับการย้าในช่วงหลังคลอดบุตรที่ทีมแพทย์ พยาบาลก็จะให้ความรู้ในช่วงนั้น ซึ่งก็เป็นจังหวะเวลาที่แม่วัยรุ่นบางรายกล่าวถึงผู้ให้ความรู้ ว่า “ผลข้างเคียงของการคุมกำเนิด ที่หมอบอก มันเยอะเกินแล้วเราก็จำไม่หมด” ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าช่วงจังหวะกับการให้ความรู้เกี่ยวกับการคุมกำเนิด อาจต้องพิจารณาสภาพความพร้อมของผู้หญิงที่เป็นแม่ด้วย รวมถึงเทคนิควิธีการที่

เสริมสร้างทัศนคติ ความรู้ ความเข้าใจ มากกว่าการให้ข้อมูลความรู้ที่เป็นไปในทิศทางเดียวกับที่โรงเรียนให้ ซึ่งอาจทำให้แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นรู้สึกเหมือนเดิม เรื่องการคุมกำเนิดยังเป็นข้อข้องใจ หรือข้อกังวลจากผลกระทบต่างๆ ที่อาจตามมาซึ่งแม่วัยรุ่นกังวล เช่น การเกิดผื่น น้ำหนักตัวเพิ่มเร็ว อ้วนง่าย เป็นต้น ดังนั้น การให้การศึกษานในเรื่องการคุมกำเนิดในเชิงการปรับทัศนคติ ก่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง อาจต้องมีเทคนิควิธีการให้ความรู้ที่เหมาะสมกับกลุ่มแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น โดยควรพิจารณาช่วงจังหวะที่ผู้เรียนหรือแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นมีความพร้อมด้วย

ความต้องการเกี่ยวกับบริการสวัสดิการทางการศึกษาจะเป็นเรื่องแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นกับการจ้างงาน อาชีพ และรายได้เพื่อครอบครัว การจ้างงานของแม่วัยรุ่น พบว่า แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นหลายรายตกงาน บางรายก็มีรายได้เล็กน้อยกับการจ้างเป็นแรงงานนอกระบบ ไม่มีสวัสดิการใดๆ และมีบางส่วนที่เป็นแรงงานในระบบจากความคิดความเชื่อ การเป็นแม่ที่ดี มีความรักต่อลูก แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นส่วนใหญ่มีความพยายามในการดิ้นรนหารายได้ ในส่วนแรงงานในระบบและหลายรายสะท้อนเรื่องการพัฒนา การเข้ารับการฝึกอบรมเพื่อให้เกิดความก้าวหน้าอันนำมาซึ่งเงินเดือนและรายได้สูงขึ้นเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายต่างๆ สำหรับครอบครัว กรณีการตกงานของแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นไม่เพียงการไม่มีรายได้ ภาวะพึ่งพิงทางเศรษฐกิจ แต่ยังหมายถึงภาวะจิตใจและอารมณ์ความเครียดต่างๆ ที่ตามมาด้วยความยากจน ส่วนแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นที่อยู่ในระบบแรงงานก็จะมีข้อกำหนดขององค์กรที่เป็นไปตามพนักงาน บุคลากรทั่วไป อันส่งผลต่อเวลาการดูแลลูก เช่น มารับลูกไม่ทันเวลาที่ศูนย์เด็กเล็ก เป็นต้น ดังนั้น ความต้องการของบริการสวัสดิการทางการศึกษาของครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น กลุ่มแม่ที่อยู่แรงงานในระบบ อาจต้องมีสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับลูกเล็ก การดูแล และความยืดหยุ่นในบริการของศูนย์เด็กฯ เป็นรอบที่เอื้อให้แม่มารับทัน หรือองค์กร/หน่วยงานอาจมีนโยบายเพื่อรองรับเป็นมิตรกับผู้หญิงที่เป็นแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นในลักษณะต่างๆ เช่น การปรับเวลางานการเข้า – ออก การพัฒนาทักษะงานและความเชี่ยวชาญชำนาญเฉพาะทาง การให้ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว และทุนการศึกษาสำหรับบุตร เป็นต้น

ดังนั้น จากสภาพปัญหาของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น บริการสวัสดิการทางการศึกษาที่ครอบครัวต้องการจึงอาจจัดในลักษณะบริการที่สนับสนุน (Supportive Services) เพื่อการดูแลในส่วนสมาชิกครอบครัว โดยเฉพาะลูกๆ ที่เป็นเด็กปฐมวัย และบริการที่เสริมสร้างเพิ่มเติม (Supplemental Services) สำหรับแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น เช่น การพัฒนาเพื่อสร้างอาชีพและรายได้ที่มั่นคง ทุนการศึกษา และพื้นที่การเรียนรู้สำหรับครอบครัวในชุมชน เป็นต้น

ลักษณะบริการสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นและครอบครัวที่มีดังนี้

(1) บริการสวัสดิการด้านการให้การปรึกษาแนะนำ เช่น การย้ายรอบเรียน เป็นต้น ซึ่งเป็นบางสถานศึกษา แต่ละโรงเรียนอาจแตกต่างกัน บางโรงเรียนเด็กนักเรียนที่ตั้งครรภ์ก็เข้าไม่ถึงบริการดังกล่าว

(2) บริการที่พักชั่วคราว และกิจกรรมนันทนาการ เช่น กรณีที่เข้าพักบ้านฉุกเฉิน โดยเฉพาะองค์กรทางศาสนาคริสต์ จะมีเรื่องของที่พัก กิจกรรมกลุ่มพัฒนาทักษะการสื่อสาร บทเพลงเพื่อเสริมสร้างพลังใจ เป็นต้น

(3) บริการการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย เช่น เมื่อเข้าพักตามบ้านพักฉุกเฉินของภาครัฐและเอกชน เป็นต้น กรณีเมื่อเด็กหลุดจากการศึกษาในระบบ แต่เข้าถึงบริการสวัสดิการสังคม ด้านงานสาธารณสุข อาสาสมัคร และหน่วยงานสวัสดิการสังคมต่างๆ ก็จะได้รับคำแนะนำให้ศึกษาต่อเพื่อเพิ่มคุณวุฒิทางการศึกษา และตามบริษัท/หน่วยงาน/องค์กร บางแห่งก็มีมุมอ่านหนังสือไว้บริการแก่แรงงานในระบบ

(4) บริการแรกรับเข้า และเตรียมการศึกษา ซึ่งเมื่อแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นเข้าสู่สถานศึกษาแห่งใหม่ หรือการย้ายรอบเรียน จะมีบริการแนะนำ การปฐมนิเทศ ที่จัดไว้ให้กับผู้เรียนทุกคนโดยทั่วไป

(5) บริการการฝึกอบรมฯ และพัฒนางาน ในส่วนนี้จะพบแรงงานในระบบ แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น กล่าวถึงการพัฒนาแบบความก้าวหน้าด้านอาชีพการงาน ที่จะเป็นไปได้ ต้องเข้ารับการฝึกอบรมฯ ดังกล่าวของที่ทำงาน

(6) บริการการดูแลเด็กเล็ก โดยหน่วยงานมูลนิธิฯ ต่างๆ ในชุมชน และการให้ค่าจ้างแก่ครูญาติเพื่อดูแลเด็ก ซึ่งบริการสวัสดิการการรับดูแลเด็กในชุมชนช่วยให้แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นสามารถไปเรียนได้หรือไปทำงานได้ อย่างไรก็ตาม บริการดังกล่าวมีการเข้าถึงและคุณภาพการจัดบริการที่ครอบคลุมแต่ละครอบครัวได้รับบริการดังกล่าวแตกต่างกันไป

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาดังกล่าว นำไปสู่การอภิปรายผลในประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. สุขภาวะและทุกขภาวะของแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นและครอบครัว

1.1 สุขภาวะและทุกขภาวะของแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นและครอบครัว กับมาตรฐานเชิงซ้อนทางเพศที่แทรกซึมภายใต้โครงสร้างสถาบันทางสังคมต่างๆ เช่น สถาบันการศึกษา และสถาบันครอบครัว เป็นต้น มาตรฐานเชิงซ้อนทางเพศเป็นหนึ่งในปัจจัยที่เป็นคล้ายแรงผลักดันให้ปรากฏการณ์การตั้งครมณในวัยรุ่นนำไปสู่ปัญหาและเป็นการรับผิดชอบของผู้หญิงที่ตั้งครมณและการกลายมาเป็นแม่ซึ่งต้องทำบทบาทหน้าที่เป็นทั้งพ่อและแม่ ด้วยประเด็น “มาตรฐานเชิงซ้อนทางเพศ” กับสุขภาวะและทุกขภาวะของครอบครัว ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้พบว่า เป็นไปทั้งสองแนวทางในการผลิตซึ่งชุดความเชื่อ และแบบแผนการปฏิบัติของสังคมไทย ที่ครอบครัวยังคงมีการแบ่งบทบาทความรับผิดชอบในการดูแลเด็กให้เป็นของ “ผู้หญิง” ไม่ว่าจะเป็นสถานภาพของ “แม่” “ป้า” “ย่า” และ “ยาย” แนวทางหนึ่งเป็นบ่อเกิดหรือต้นทางของปรากฏการณ์ของการตั้งครมณในวัยรุ่นที่กลายเป็นปัญหาการเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น แต่ในอีกทางหนึ่งของการยอมรับบทบาทตัวเองของผู้หญิงกับการดูแลเด็กหรือดูแลลูกก็ก่อให้เกิดเส้นทางการสนับสนุนประคับประคองให้ครอบครัว แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคม โดยที่เด็กทารกไม่ถูกทิ้งหรือหมดสิทธิที่จะมีชีวิตรอด อย่างไรก็ตามในระบบครอบครัวและเครือญาติที่มี “ผู้หญิง” เป็นแกนหลักในการให้การสนับสนุนทางสังคมแก่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นนั้น ก็พบว่าการเผชิญสภาวะยากลำบากด้านฐานเศรษฐกิจ ความยากจน การขาดทักษะอาชีพทำให้

งานที่ทำได้ไม่มั่นคง รวมถึงการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรทางสังคม โอกาสการพัฒนาทั้งในตัวผู้หญิงที่เป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวและลูกๆ ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวด้วย

เส้นทางของบทสะท้อนสุขภาวะและทุกภาวะของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นในสังคมไทย อาจกล่าวได้ว่า การผลิตซ้ำเกิดขึ้นตั้งแต่ในระดับโครงสร้างทางสังคม มาสู่ความเชื่อค่านิยมของคนในระดับปัจเจกบุคคล กล่าวคือ

- ระยะการตั้งครรภ์ของเด็กนักเรียนหญิง เมื่อเกิดการตั้งครรภ์ขึ้นในวัยรุ่นผู้หญิง ซึ่งกำลังศึกษานั้น บางคนไม่ทราบว่ามันกำลังตั้งครรภ์จนกระทั่งมีคนอื่นมาทักถามถึงความเปลี่ยนแปลง จึงเริ่มหันกลับมาดูแลตัวเอง หรือกรณีการคบหาและมีเพศสัมพันธ์กับฝ่ายชาย เพราะเลียนแบบเพื่อนโดยไม่คิดว่าจะพลาด หรือโดยไม่ได้อะไรเลย ล้วนสะท้อนทุกภาวะที่เกิดขึ้นกับวัยรุ่นหญิง ความไม่เท่าเทียมหรือมาตรฐานทางเพศที่แตกต่าง อันนำมาสู่การแก้ไขจัดการสภาพที่โรงเรียนบางแห่งดำเนินการกับนักเรียนหญิงที่ตั้งครรภ์เท่านั้น ทำให้เผชิญทุกภาวะในการต้องยุติการเรียนกลางคัน โดยขาดการร่วมรับผิดชอบหรือพื้นที่ของ

ฝ่ายชาย

- ระยะการคลอดบุตรและดูแลทารก เมื่อนักเรียนหญิงที่ตั้งครรภ์หลายรายต้องหยุดเรียนกลางคัน หรือย้ายสถานศึกษา จะเห็นได้ว่าระยะการคลอดบุตรและดูแลลูกในวัยทารกนี้ให้คุณแม่มือใหม่หันมาสนใจเรื่องการดูแลลูก ในการผลิตซ้ำของหญิงชาย และการดูแลเด็กที่ยึดโยงกับความเป็นผู้หญิงและเป็นแม่ ส่วนหนึ่งทำให้แม่เลี้ยงเดี่ยวหลายๆ รายมีความตั้งใจที่จะเป็น “แม่ที่ดี” (มาลี จิรพัฒนานนท์, 2551; ชัดติยา กรณสูตร และณัฏฐา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2553; วาทีนีย์ วิชัยยา, 2555; และพัชชา เจริญกลิ่นจันทร์, 2556) ภาวะความเครียดของบุคคลที่เป็นผู้หญิง เป็นนักเรียน พยายามเป็น “ผู้หญิงที่ดี” และเป็น “แม่ที่ดี” ดังกล่าวจึงต้องการบริการสวัสดิการสังคม เช่น บริการการให้การปรึกษา การบำบัดและเสริมพลัง เป็นต้น

- ระยะการดูแลลูกในช่วงปฐมวัยของแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น ในการศึกษาครั้งนี้ ส่วนใหญ่จะอยู่ในบริบทของครอบครัวขยายโดยรุ่นตายายคนที่เป็นพ่อและแม่ของผู้หญิงที่เป็นแม่เลี้ยงเดี่ยว ที่ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูล เช่น การไปรับ-ส่ง หลานที่ศูนย์เด็กเล็ก เป็นต้น

แม่วัยรุ่นส่วนใหญ่เรียนไปด้วยทำงานไปด้วย โดยในการศึกษารั้งนี้พบว่า อาชีพของแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นจะเป็นทั้งแรงงานนอกระบบ และแรงงานในระบบ โดยส่วนที่เป็นแรงงานนอกระบบไม่ได้เข้าสู่มาตรา 40 ของกฎหมายประกันสังคม จึงไม่มีสิทธิสวัสดิการใดๆ และกลุ่มตัวอย่างในการศึกษานี้ส่วนใหญ่มีรายได้ไม่แน่นอนและเป็นอาชีพที่ขาดทักษะ กลุ่มตัวอย่างบางรายก็ไม่มีอาชีพและรายได้ สภาพความเป็นอยู่ของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวจึงเผชิญทุกภาวะในการทำมาหาเลี้ยงชีพ ขาดความมั่นคงในเรื่องรายได้และคุณภาพชีวิตที่ดี อย่างไรก็ตามในช่วงระยะการดูแลลูกในช่วงปฐมวัยนี้ แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นบางรายเริ่มคบหาและมีการไปมาหาสู่กับแฟน ซึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีกรณีศึกษาบางรายที่มีบุตร 2 คนนั้น การเข้าสู่การเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวแต่ละครั้งก็แตกต่างกัน เช่น ครั้งแรกเกิดจากการละทิ้งกัน ครั้งที่สองเนื่องจากไม่ทราบว่ามีครอบครัวอยู่ก่อนแล้ว เป็นต้น

การกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น และการเผชิญทุกภาวะจึงมีความสัมพันธ์กับมาตรฐานเชิงซ้อนทางเพศอย่างปฏิเสธมิได้ ผู้ชายที่มีครอบครัวแล้ว แต่นอกใจภรรยา มีความสัมพันธ์กับผู้หญิงอีกคน และการกลายเป็นครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยว ซึ่งการมีหลายบ้านในสังคมไทยนั้น หากเป็นผู้หญิงจะถูกประณามตีตรา แต่หากเป็นผู้ชายสังคมอาจเห็นเป็นเรื่องปกติไม่ตำหนิตติเตียน ในขณะที่ผู้หญิงที่เป็นแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นต้องต่อสู้ดิ้นรนทุกทาง การถูกปฏิเสธจากสถานศึกษาบางแห่งจนต้องเลิกเรียนกลางคัน ต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูลูกและหางานทำ แต่ผู้ชายที่เป็นพ่อของเด็กไม่ต้องเลิกเรียนกลางคันหรือถูกให้ออกจากโรงเรียนเพื่อมารับผิดชอบเลี้ยงดูลูก หรือต้องดิ้นรนหางานทำเพื่อให้มีรายได้จนเจ็ครอบครัวย่ำแย่ท้อแท้ท้อถอย

1.2 สุขภาวะและทุกภาวะของแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นและครอบครัวกับกลไกการเข้าถึงและบริการสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น การศึกษาวิจัยครั้งนี้ที่มีการทบทวนเอกสารและงานวิจัย การเก็บข้อมูลจากบุคคล นัยสำคัญคือ แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นและบุคลากรด้านต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน นั้น ข้อค้นพบประการหนึ่ง คือ ปัญหาหลายด้านที่เกิดขึ้น มีนโยบาย กฎหมาย พระราชบัญญัติต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง หากแต่ในกลไกการนำมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพนั้นยังไม่สมบูรณ์ หรืออาจกล่าวได้ว่า มีช่องว่างระหว่างนโยบายกับการปฏิบัติ ดังมีตัวอย่างนโยบายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น

- พระราชบัญญัติคุ้มครองเด็ก พ.ศ.2546
- พระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชน พ.ศ.2550
- (ร่าง) พระราชบัญญัติอนามัยเจริญพันธุ์ พ.ศ.
- พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2545)
- พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม พ.ศ.2546 (แก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ 2 พ.ศ.2550)
- พระราชบัญญัติเด็กปฐมวัย พ.ศ.2558
- พระราชบัญญัติการป้องกันและแก้ไขปัญหาการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น พ.ศ.2559 เป็นต้น

ประเด็นข้อถกเถียงระหว่างนโยบายและการดำเนินการ ที่พบในงานวิจัยนี้ อาจจัดจำแนกเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

- (1) ความชัดเจนของกลุ่มเป้าหมาย “แม่วัยรุ่น”
- (2) สิทธิ และสวัสดิการทางการศึกษา
- (3) นโยบายครอบครัว กับการเสริมสร้างสุขภาวะครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น

ประเด็นที่ 1 ความชัดเจนของกลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมาย คือ แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นนั้น ในงานวิจัยของต่างประเทศที่มีการสนับสนุน เรื่องสวัสดิการทางการศึกษา เช่นทุนการศึกษาสำหรับแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น โดยกำหนดอายุระหว่าง 18-25 ปี เป็นต้น แต่ในประเทศไทยยังไม่มีบริการทุนการศึกษาดังกล่าว อย่างไรก็ตามงานวิจัยชิ้นนี้พบว่า แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นในกลุ่มตัวอย่างมีอายุระหว่าง 15-19 ปี ในการตั้งครรภ์ครั้งแรก อาจกล่าวได้ว่า มีทั้งบุคคลที่อาจเรียกว่า “เด็ก” และ “เยาวชน”

“เด็ก” ตามการให้ความหมายตามอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก พระราชบัญญัติคุ้มครองเด็ก พ.ศ.2546 และพระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ.2550 เป็นไปในทิศทางสอดคล้องและนิยามใกล้เคียงกัน คือ เด็ก หมายถึง บุคคลที่มีอายุต่ำกว่าสิบแปดปีบริบูรณ์ แต่ไม่รวมบุคคลที่บรรลุนิติภาวะด้วยการสมรส และจาก

พระราชบัญญัติสงเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแหงชาติ พ.ศ.2550 ตามมาตรา 4 ใหความหมาย เยาวชน คือ บุคคลซึ่งมีอายุตั้งแตสิบแปดปบริบูรณ์ ถึงยี่สิบห้าปบริบูรณ์ (สํานักงานสงเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็กฯ, ม.ป.ป.) อยางไรก็ดี เมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2559 ไดมีการประกาศในราชกิจจานุเบกษา เรื่อง พระราชบัญญัติการป้องกันและแกไขปัญหาการตั้งครรรในวัยรุน ตามมาตรา 3 กล่าวถึง “วัยรุน” หมายความว่า บุคคลอายุเกินสิบปบริบูรณ์ แตยงไมถึงยี่สิบปบริบูรณ์ (ที่มา www.soe.go.th เข้าถึง 3 เมษายน 2559)

จากที่กล่าวมายะเห็นไดว้า เมื่อกล่าวถึงแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุน ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับการตั้งครรรในวัยรุน กลุ่เมป้าหมายดังกล่าว จึงจำเป็นต้องมีความชัดเจนว้ากำลังหมายถึง บุคคลในช่วงวัยใด ซึ่งจะมีผลกับการดำเนินการเพื่อให้เกิดสวัสดิภาพและระบบสวัสดิการที่รองรับไดอยางพึงประสงคต่อไป

ประเด็นที่ 2 สิทธิและสวัสดิการทางการศึกษา

ครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุนซึ่งตามข้อ (1) อาจจำแนกเป็น กลุ่เม (1.1) แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุนที่ยังเป็นเด็กในกลุ่เมนี้ จะยังอยุ่ในการศึกษาชั้นพื้นฐาน อาจเป็นสายสามัญ หรืออาชีวศึกษา และ (1.2) แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุนที่เป็นเยาวชน ซึ่งกลุ่เมนี้อาจจะกำลังศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนหลาย อาชีวศึกษา อนุปริญญาและปริญญาตรีในโรงเรียนและอุดมศึกษา ทั้งในระบบและนอกระบบ

การกฤติตรอนสิทธิ และเสรีภาพทางการศึกษา

นโยบายและกฎหมายที่ผ่านมายังไมได้มีการระบุถึงกรณีนักเรียน/นักศึกษาที่ตั้งครรรจะต้องลาออกจากสถานศึกษา หรือใหระงับการเรียนหรือย้ายสถานศึกษาอยางไรก็ดี จากข้อมูลผลการศึกษา พบว้า มีการใช้อํานาจเชิงโครงสร้างในสถานศึกษากรณีบุคลากรทางการศึกษาให้เด็กเขียนใบลาออกหรือแจ้งใหย้ายสถานศึกษา ตลอดจนการยึดโยงเรื่องเครื่องแบบนักเรียนที่เป็นข้อจำกัด หากนักเรียนมาสอบก็ตองใส่ชุดนักเรียน การขออนุญาตใส่ชุดพละของโรงเรียนก็ไมอนุญาต เป็นอีกเทคนิควิธีการที่ทำให้นักเรียนที่ตั้งครรรซึ่งมีสิริระเปลี่ยนไปไม่สามารถทำตามเจอนไขดังกล่าวไว้ จึงจำเป็นต้องลาออกจากสถานศึกษา หรือการขาดสอบยอมนำมาซึ่งการไมสำเร็จการศึกษาได้

กรณีการตั้งครุฑไม้พืงประสงคในวัยรุนที่เป็นสถานการณวิฤตของเด็ก เด็กพืงได้รับการค้มครองดูแล โดยเป็นความรับผิดชอบของสถานศึกษา/โรงเรียนด้วยส่วนหนึ่ง ในการที่จะช่วยประคับประคองร่วมคิดกับเด็กมากกว่าปฏิเสธความรับผิดชอบให้กลายเป็นเรื่องส่วนบุคคล เพราะประเด็นสิทธิเด็ก เป็นประเด็นที่อยู่ในขอบเขตพื้นที่สาธารณะ หาใช้พื้นที่ส่วนตัว เพราะเด็กเป็นพลเมืองของประเทศ มากกว่านั้นถือเป็นพลเมืองของโลก จากผลการศึกษาครั้งนี้จึงมีข้อนำสังเกตถึงการมองเห็น “ปรากฏการณ์” ที่ถูกตัดสินเป็น “ปัญหา” จากตนเองของโรงเรียนบางแห่ง อันนำไปสู่การเป็นปัญหาการตั้งครุฑไม้พืงประสงคที่เด็กนักเรียนต้องแบกรับไว้ โดยเฉพาะเด็กผู้หญิง และจะเห็นได้ว่าประเทศไทยมีกฎหมาย พระราชบัญญัติต่างๆ แต่การนำมาปฏิบัติใช้ในสถานการณสังคมบริบทของเด็กในยุคดิจิทัล ซึ่งแวดล้อมด้วยสื่อกระแสของทุนนิยมและการใช้ชีวิตในสังคมเมืองอาจทำให้บุคลากรทางการศึกษาต้องปรับตัวให้เท่าทันเด็ก และมีความพร้อมในการดูแลเด็กภายใต้ฐานคิดสิทธิมนุษยชน สิทธิเด็ก สิทธิสตรี ในแง่ของสิทธิการศึกษาที่เด็กพืงได้รับตามกฎหมาย คือ การศึกษาภาคบังคับ และสิทธิเชิงจริยธรรมในการคำนึงถึงชีวิต และปรัชญาการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ 2542 (ปรับปรุง พ.ศ.2545 และ พ.ศ.2553) ที่มุ่งให้การศึกษาพัฒนาคนให้มีความรู้คู่ความดี เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งกายใจ สติปัญญา และสังคม

สิทธิในการได้รับบริการสวัสดิการ โดยคำนึงถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ปรากฏการณ์ทางสังคมที่พืงหาทางเลือกทางออก โดยคำนึงถึงผู้เกี่ยวข้องทางตรงกลุ่มพ่อแม่วัยรุน นักเรียน นักศึกษา โดยบุคคลแวดล้อมครอบครัวและเครือญาติตลอดจนโรงเรียน ชุมชน เป็นอีกส่วนที่สำคัญและมีความหมายต่อ “ตัวตน” ของผู้หญิงที่เป็นแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุน เพราะเด็กหลายๆ คน รู้สึกลัวตนเองทำตัวไม่ดี เป็นเด็กมีปัญหา ด้วยผ่านประสบการณ์ถูกว่ากล่าวจากวิชาชีฟต่างๆ เช่น บุคลากรในสถานศึกษาโรงเรียน และบุคลากรในโรงพยาบาล เป็นต้น สิ่งดังกล่าวล้วนสะท้อนการจัดบริการสวัสดิการที่ลดทอนคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หรือเป็นการปฏิบัติกับ “ผู้หญิง” และ “เด็ก” อย่างไม่เป็นธรรม ในขณะที่เด็กนักเรียนที่เป็นแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุน ที่หลุดจากระบบการศึกษาไม่ได้ไปตามฝัน เส้นทางชีวิตเปลี่ยนไป เธอมาดูแลรับผิดชอบลูก แต่สังคม

บางส่วนตีตราว่ากล่าว หรืออาจมีท่าทีที่ไม่เป็นมิตรในการสื่อสารให้รับรู้ถึงเสียงของแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นว่า “ตนเองทำผิด” “ตนเองเป็นคนไม่ดี นักวิชาชีพเลยว่า”

การจัดบริการสวัสดิการการศึกษาในส่วนหนึ่งที่สำคัญคือ การทำให้ผู้เรียนมีความพร้อมในการศึกษาเพื่อความเจริญงอกงามของชีวิต ด้วยท่าทีการปฏิบัติของบุคลากรที่เกี่ยวข้องจึงจำเป็นต้องมีความเคารพในคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ยอมรับความแตกต่างรายบุคคล

ประเด็นที่ 3 นโยบายครอบครัวกับการเสริมสร้างสุขภาวะครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น

นโยบายครอบครัวช่วงหนึ่งทศวรรษได้กล่าวถึง ยุทธศาสตร์หลายด้านที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เช่น ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพครอบครัว ความเข้มแข็งของครอบครัวเครือข่าย และการสร้างหลักประกันความมั่นคงของครอบครัว เป็นต้น ซึ่งการศึกษาวิจัยชิ้นนี้พบว่า ในการทำงานระดับปฏิบัติเชิงนโยบายของหน่วยงาน/องค์กรแต่ละแห่งที่อาจมีขอบเขต และเป้าหมายแตกต่าง มีข้อจำกัดบางประการ ส่งผลให้การทำงานเป็นไปใน “กลุ่มเป้าหมาย” ในลักษณะปัจเจกบุคคล เช่น เด็กวัยรุ่นกับการตั้งครุฑในวัยเรียน ผู้บริหารสถานศึกษากับการเปิดหรือปิดโอกาสทางการศึกษาของเด็กที่เผชิญภาวะการตั้งครุฑไม่พร้อม เป็นต้น จึงอาจทำให้การประสานเชื่อมต่อในเชิงกลไกการทำงานร่วมมีมิติเชิงข่ายความสัมพันธ์ที่มุ่งไปสู่ “ครอบครัว” ที่เป็นการทำงานกับครอบครัวยังไม่ชัดเจนมากนัก

นโยบายครอบครัวกับการเสริมสร้างสุขภาวะครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น จึงเป็นพื้นที่ที่อาจซ่อนตัวภายใต้นโยบายด้านครอบครัว ทว่ายังไม่ได้รับการดำเนินการหรือมีกลไกในการรองรับและทำให้เห็นได้ชัดเพื่อไปสู่เป้าหมายต่างๆ ตามยุทธศาสตร์การพัฒนาคครอบครัว เช่น การพัฒนาศักยภาพครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นก็ดี การสร้างหลักประกันความมั่นคงของครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นก็ดี ฯลฯ สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นด้วยกลไกการดำเนินการต่อไปอย่างไร เพื่อพัฒนาความเข้มแข็งของครอบครัว จึงอาจต้องกลับมามองจากปัญหาการตั้งครุฑในวัยรุ่นมามองควบคู่กับการพัฒนาคครอบครัว โดยอาศัยนโยบายมาตรการที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว เด็ก ผู้หญิง และสวัสดิการสังคมไปในเวลาเดียวกัน ซึ่ง

ผลการศึกษาครั้งนี้ยังพบว่า ครอบครัวฝ่ายหญิงที่เป็นแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นเป็นแกนหลักในการดูแลรับผิดชอบสถานการณ์ที่ครอบครัวเผชิญ โดยแหล่งทรัพยากรทางสังคมในเชิงสวัสดิการและบริการต่างๆ เช่น ศูนย์รับเลี้ยงเด็กเล็กในชุมชน เป็นต้น สะท้อนว่าบริบทของสังคมไทยก็ยังมองว่าเด็กและครอบครัวบางลักษณะ คือ พันที่รัฐไม่จำเป็นต้องให้ความรับผิดชอบดูแลจัดสวัสดิการเพื่อเติมเต็มหรือสนับสนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิตสมาชิกเพื่อพัฒนาศักยภาพและความเข้มแข็งของครอบครัวต่างๆ ที่เด็กและสมาชิกครอบครัวเป็นพลเมืองของรัฐ การที่รัฐมีภารกิจภารกิจและบทบาทความรับผิดชอบดังที่หลายประเทศมีการลงทุนในเด็ก โดยมีการทำงานกับผู้ปกครองพ่อแม่ในเวลาเดียวกันเพื่อเป็นการสร้างหลักประกันการคุ้มครองดูแลเด็กให้แก่ครอบครัว แต่เพราะรัฐกับอุดมการณ์ด้านครอบครัวในประเทศไทยอาจเป็นส่วนที่ทำให้ขาดการเสริมสร้างศักยภาพความสามารถทำบทบาทหน้าที่ของครอบครัว การหนุนเสริมเป็นบริการต่างๆ เพื่อให้ครอบครัวดำรงอยู่อย่างมีคุณภาพ มีความเข้มแข็งและปรับตัวได้ในบริบทการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสังคม เรื่องครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นจึงเป็นประเด็นสาธารณะ (Public Issue) หาใช่เรื่องส่วนตัว (Private Issue) ซึ่งแต่ละครอบครัวต่างก็รับผิดชอบแก้ไขจัดการปัญหาตนเองตามความแตกต่างของครอบครัวที่สามารถแบกรับได้แตกต่างกันไป

2. บริการสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ พบว่า มีบริการสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับนักเรียนหรือวัยรุ่นที่ตั้งครรภ์ ในสถานศึกษาสายอาชีพบางแห่งจะมีบริการให้การปรึกษาและการเสนอทางเลือกทางการศึกษา เช่น การย้ายเวลาเรียนจากวันธรรมดาเป็นรอบเสาร์หรืออาทิตย์ แต่ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาต่อหรือหยุดพักการศึกษาชั่วคราว หรือการหลุดออกจากระบบการศึกษาเข้าสู่แรงงานไร้ฝีมือนั้น เป็นไปตามรายกรณี กลายเป็นเรื่องส่วนบุคคลและครอบครัวขยาย เครือญาติในการดูแลช่วยเหลือกันเอง ข้อเสนอเกิดจากงานวิจัยคือ บริการสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับกลุ่มแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นที่ยังคงมีความต่อเนื่อง ในการศึกษา ทั้งการศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษาตอนปลายสายอาชีพและอุดมศึกษานั้น เป็นบริการที่ให้ทั่วไปไม่มีความแตกต่างจากนักเรียนและนักศึกษาอื่นๆ ไม่ได้มีสิทธิสวัสดิการ

เฉพาะที่เป็นบริการสวัสดิการทางการศึกษาเพื่อช่วยเสริมเติมเต็มความต้องการเฉพาะของแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น หากสังคมไทยให้การรับรู้และยอมรับว่า ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นเป็นครอบครัวรูปแบบหนึ่งท่ามกลางครอบครัวทั่วไปแล้ว สิ่งที่ตามมาคือแนวทางในการพัฒนาผ่านการจัดสวัสดิการด้านต่างๆ โดยเฉพาะบริการสวัสดิการทางการศึกษา เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่และความมั่นคงของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นได้ในระยะยาว

เมื่อพิจารณาความต้องการบริการสวัสดิการทางการศึกษาเพื่อเสริมสร้างสุขภาวะของครอบครัว พบว่า เป็นความต้องการบริการในลักษณะการสนับสนุนเกื้อกูล และความต้องการบริการในลักษณะการเสริมสร้างเติมเต็ม ซึ่งความต้องการทั้ง 2 ลักษณะนี้จะครอบคลุม กลุ่มบริการงานสังคมสงเคราะห์ กลุ่มบริการงานด้านสุขภาพและจิตวิทยา กลุ่มบริการแนะแนว และกลุ่มบริการอื่นๆ อาทิ บริการการรับเข้าและเตรียมความพร้อมในการเข้าสู่ระบบการศึกษาของสถานศึกษาต่างๆ บริการด้านอาหารและที่พักอาศัย บริการเกี่ยวกับการมาเรียนของนักเรียนในแต่ละวัน บริการเสริมในกิจกรรมต่างๆ อย่างไรก็ตาม ลักษณะบริการสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นและครอบครัวที่ยังไม่ปรากฏจากการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ (1) บริการการติดตามและช่วยเหลือเรื่องการจ้างงาน การพัฒนาอาชีพ และรายได้แก่ผู้ที่มีภาวะยากลำบาก (2) บริการเฉพาะกิจในรูปแบบที่นักเรียนมีการตั้งครุฑที่ไม่พึงประสงค์ การให้บริการการศึกษา การประสานงานร่วมกันของทีมสหวิชาชีพ เพื่อให้การดูแลนักเรียนและหาทางออกร่วมกันทั้งนักเรียนที่ตั้งครุฑ และฝ่ายชายที่เป็นพ่อของลูก (3) บริการทางการเงินในลักษณะทุนเฉพาะ เช่น ทุนการศึกษาสำหรับแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น หรือบริการทางการเงินสำหรับเป็นทุนการศึกษาของเด็กปฐมวัย ในกรณีมีพ่อหรือแม่ที่รับผิดชอบเลี้ยงดูเพียงลำพังในลักษณะครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น (4) บริการนันทนาการที่เสริมสำหรับนักเรียน/นักศึกษาที่ตั้งครุฑไม่พึงประสงค์และการเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น แม้จะมีบริการดังกล่าวบ้างแต่บริการดังกล่าวจะจำกัดภายใต้การจัดของบ้านพักฉุกเฉินบางแห่งเท่านั้น และ (5) บริการแนะแนวและจิตวิทยา เพื่อช่วยเหลือปัญหาทางอารมณ์ ความเครียด อันเนื่องมาจากการเผชิญ

ภาวการณ์ตั้งครมก็ไม่พึงประสงค์ มาตราฐานเชิงซ้อนทางเพศ คำนิยมความเชื่อเรื่องเพศที่มีผลให้แม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นเผชิญทุกขภาวะทางอารมณ์ จิตใจ กล้าวโทษตำหนิตนเอง

ข้อเสนอแนะ

เนื่องจากครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นกับการจัดบริการสวัสดิการทางการศึกษา เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทุกภาคส่วนทางสังคม อย่างไรก็ตามในภารกิจของรัฐในการดูแลและคุ้มครองสิทธิในการที่ประชาชนจะเข้าถึงและได้รับสวัสดิการด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านการศึกษาซึ่งจำเป็นแก่คนทุกเพศ ทุกวัย ทุกชนชั้นในสังคมไทย ดังนั้น ในการศึกษาเรื่อง “ลักษณะบริการสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น” จึงยังมีข้อเสนอแนะด้านต่างๆ ระดับปฏิบัติ ระดับนโยบาย ต่อการพัฒนางานสวัสดิการการศึกษาสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น และข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไปดังนี้

1) การพัฒนา และจัดระบบกลไก เพื่อให้นโยบาย กฎหมายต่างๆ ที่มีอยู่มีผลในทางปฏิบัติ เพื่อการพัฒนาการจัดบริการสวัสดิการทางการศึกษาแก่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น

ปัจจุบันมีนโยบายต่างๆ ดังที่กล่าวแล้ว รวมถึงนโยบายที่ประกาศใช้ใหม่ เช่น พระราชบัญญัติการป้องกันและแก้ไขการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น พ.ศ.2559 เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ ความท้าทายในเชิงองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งเป็นปัจจัยในการดำเนินการ เช่น บุคลากรของสถานศึกษา ความเชี่ยวชาญของการดำเนินการในทีมสหวิชาชีพ ระบบและทิศทางของแนวนโยบายที่ขาดการกำกับติดตามอย่างต่อเนื่อง โดยองค์กรส่วนกลางหรือองค์กรแกนกลางที่ประสานงาน ดังนั้น ก่อนที่นโยบายต่างๆ จะมีการประกาศใช้จึงควรมีการเตรียมในเรื่องความรู้ ความเข้าใจแก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะครู ผู้บริหารสถานศึกษาซึ่งจะเป็นคนที่พบเด็กนักเรียนด้านแรก การเข้าถึงสถานการณ์และปัญหาต่างๆ ของเด็กก่อนบุคลากรที่สังกัดในส่วนกลาง หรือหน่วยงานที่เป็นนโยบาย หน่วยงานต่างๆ มากกว่านั้นคือ ระหว่างที่มีการดำเนินการใช้ปฏิบัติ จำเป็นต้องมีการกำกับติดตาม และพัฒนาเครือข่ายเพื่อเพิ่มเติมความรู้ เปิดทัศนคติ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการช่วยเหลือเกื้อกูล สร้างเสริมสังคมที่เป็นมิตรกับครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น และภาครัฐควรสนับสนุนงบประมาณหรือทรัพยากรในการดำเนินการทั้งการติดตามกำกับระหว่างทาง และประเมินผลลัพธ์การดำเนินการให้กับองค์กร

ภาคเอกชนที่สามารถกำกับประเมินผลได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้การทำงานเป็นไปตามความเชี่ยวชาญเฉพาะ และเป็นการประสานงานในลักษณะเครือข่าย และสร้างระบบ กลไกที่เอื้อต่อการพัฒนาในระยะยาวต่อเนื่องกันไป โดยไม่อิงที่บุคคลหรือหน่วยงานที่อาจเปลี่ยนแปลง

2) ระบบการศึกษาที่เป้าหมายการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนา “ชีวิตคน” ที่มีความรู้วิชาการเป็นส่วนหนึ่ง การสร้างความชัดเจนและความเข้าใจที่ตรงกัน เพื่อเอื้อให้บุคลากรทางการศึกษาเป็นไปในทิศทางเป้าหมายดังกล่าวดังต่อไปนี้

2.1) การเสริมสร้างสภาพการทำงานและสวัสดิการที่เป็นมิตรกับครู เพื่อดูแลนักเรียน

2.2) ระบบอุดมศึกษา การผลิตครู กับการเติมเต็มวิชา “ชีวิต” สวัสดิการที่ควร “ควคู่” กับ “วิชาการ” ความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง

2.3) การใช้โรงเรียนเป็นฐาน (School-based) ในการจัดบริการสวัสดิการทางการศึกษา

3) บริการสวัสดิการทางการศึกษากับการเดินไปกับสวัสดิการด้านอื่นๆ ในเวลาเดียวกัน

จากผลการศึกษาครั้งนี้ ทำให้เปิดมุมมองในการจัดสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวว่าสวัสดิการด้านต่างๆ จำเป็นต้องดำเนินควบคู่กันไปในระดับ/มิติต่างๆ ดังนี้

3.1) นโยบายด้านต่างๆ ของกระทรวง/กรม ที่เกี่ยวข้องในเป้าหมายร่วมกันอย่างบูรณาการ

3.2) ระดับปฏิบัติการของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง กับการจัดสวัสดิการทางการศึกษาที่ร่วมทางเดินกัน โดยคำนึงประโยชน์สูงสุดที่ผู้เรียน (Student center)

3.3) การพัฒนางานสังคมสงเคราะห์ทางการศึกษาหรือการมีนักสังคมสงเคราะห์ในโรงเรียน ในพื้นที่ที่ทำงานกับเด็กนักเรียนที่เปราะบางทางสังคม การทำงานรอยต่อเพื่อให้เด็กนักเรียนมีความต่อเนื่องทางการศึกษา ตลอดจนการทำงานกับชุมชนนอกสถานศึกษา

4) เปิดโอกาสและพื้นที่การเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน เพื่อการเสริมสร้างการเป็นพลเมืองที่เข้มแข็ง ร่วมรับผิดชอบต่อสังคม ไม่แบ่งแยกกีดกันทางเพศ เศรษฐกิจและสังคมสถานะ

5) การศึกษาและวิจัยในโอกาสต่อไป เช่น

5.1) การวิจัยแบบเรื่องเล่า (Narrative Research) สำหรับกรณีการช่วยเหลือนักเรียนที่เผชิญการตั้งครมไม่พึงประสงค์ จนสามารถเติบโตก้าวไปสู่การแม่เลี้ยงเดี่ยวที่สามารถพึ่งตนเองได้

5.2) การศึกษารูปแบบการทำงาน โดยใช้โรงเรียนเป็นฐานในการพัฒนาอาชีพ และรายได้ เพื่อพัฒนาความเข้มแข็งของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น

5.3) กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองของแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นและชุมชนในการพัฒนาการศึกษาเพื่ออาชีพเสริมสร้างความมั่นคงทางรายได้และคุณภาพชีวิตครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น

5.4) สภาพชีวิต และความต้องการบริการสวัสดิการทางการศึกษาของเด็กปฐมวัยในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น

5.5) การสำรวจสถานการณ์และปัญหาความยากลำบากของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นในสังคมไทยที่เป็นชุมชนเมือง กึ่งเมืองกึ่งชนบท และชนบท

5.6) การสำรวจบริการสวัสดิการทางการศึกษาสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น เปรียบเทียบโรงเรียนในสังกัดกรุงเทพมหานคร สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน และสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษาเอกชน

5.7) ความมั่นคงทางสังคมและแนวนโยบายเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่น

5.8) การทบทวนหลักสูตร การผลิตครูหรือบุคลากรทางการศึกษา เพื่อเสริมสร้างแนวคิดความเป็นพลเมืองที่เข้มแข็งแก่ผู้เรียน และการคำนึงถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

5.9) การศึกษาความเป็นพลเมืองของเยาวชนหญิงชาย และปัญหาการตั้งครมไม่พึงประสงค์ และการเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยววัยรุ่นในสังคมไทย

5.10) การศึกษาการให้ความหมาย และประสบการณ์ความเป็นพ่อของนักเรียนชาย ที่มีลูกปฐมวัย

5.11) การวิจัยขนาดภาพกับสวัสดิการทางสังคมที่พึงประสงค์สำหรับครอบครัวแม่เลี้ยง

เดี่ยววัยรุ่นในทศวรรษหน้า

5.12) แนวโน้มงานสังคมสงเคราะห์ทางการศึกษาหรือนักสังคมสงเคราะห์ในโรงเรียนกับปัญหาของเด็กและเยาวชนในและนอกระบบการศึกษาในสังคมไทย เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กองบริหารกองทุน สำนักปลัดกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์) (ม.ป.ป.)

พระราชบัญญัติคุ้มครองเด็ก พ.ศ. 2546.(ม.ป.ท)

กิตติพัฒน์ นนทปัทมเดชุลย์. (2556).การพัฒนาสังคมสงเคราะห์อาเซียน. กรุงเทพฯ: พริกหวาน กราฟฟิก.

กิตติพัฒน์ นนทปัทมเดชุลย์. (2557). การเข้าถึงและการมีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการสังคม. ในเอกสารการสอนชุดวิชา 72304 : สวัสดิการสังคมและการจัดการบริการสำหรับครอบครัว หน่วยที่ 1 – 9. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

กิจการสตรีและสถาบันครอบครัว,สำนักงาน.กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2551). การวิเคราะห์สถานการณ์และการศึกษานโยบาย และมาตรการในการให้ความช่วยเหลือครอบครัวที่มีลักษณะพิเศษ : ครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว ครอบครัวพ่อแม่วัยรุ่น และครอบครัวเร่ร่อน ระยะที่สอง, รายงานการวิจัย.

กิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, สำนักงาน กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. และศูนย์ประสานงานองค์การอนามัยโลกด้านการวิจัยและฝึกอบรมด้านเพศภาวะและสุขภาพสตรี มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (2554). การศึกษาแนวทางการป้องกันและแก้ไขปัญหาการตั้งครรภ์ไม่พร้อมในวัยรุ่น รายงานการวิจัย.

- กุสุมา พลแก้ว. (2544). แม่หม้าย : การปรับตัวทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้หญิงในสังคมชนบทภายหลังการหย่าร้าง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาด้านจิตวิทยา สาขาวิชามนุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชัตติยา กรรณสูตร และณัฏฐ์สา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. ปัจจัยสภาพแวดล้อมที่ทำให้เกิดปัญหาแม่วิวยเยาว์ และการสนับสนุนทางสังคมเพื่อการปรับตัวของแม่วิวยเยาว์. วารสารสังคมวิวัฒน์. คณะสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ ปีที่ 1, ฉ.2 (ก.ย. – ธ.ค. 2553)
- คหกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. ประมวลสาระชุดวิชาการบริการและช่วยเหลือครอบครัว การให้คำปรึกษาครอบครัวและครอบครัวบำบัด หน่วยที่ 11 – 15. (2548). นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- ทิพาภรณ์ โพธิ์ถวิล และคณะ. (2554). โครงการศึกษาสวัสดิการครอบครัวลักษณะเฉพาะ รายงานผลการวิจัย.
- ปัทมา ธรรมเจริญ. (2538). การจัดสวัสดิการด้านการศึกษาแก่ลูกจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม เขตกรุงเทพฯ. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พวงเพ็ญ ชูณหปราณ และคณะ. (2543). การปรับตัวของสตรีที่เลี้ยงดูบุตรตามลำพัง ชุมชนเมืองกรุงเทพมหานคร, รายงานการวิจัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เพ็ญประภา ภัทรานุกรม. (2535). การจัดสวัสดิการด้านการศึกษาของเด็กกอดเมอเรเซียน : ศึกษากรณีความต้องการของเด็กในความอุปการะขององค์การกุศล เฟิร์ลเอสบีค. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พัชชา เจริญจันทร์. (2556). กระบวนการปรับตัวและการอบรมเลี้ยงดูบุตรของแม่วิวยาวที่ต้องดูแลบุตรโดยลำพัง : กรณีศึกษาผู้ใช้บริการสหทัยมูลนิธิ. ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

- มาลี จิรวัดนานนท์. (2551). แนวทางการส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มาลี จิรวัดนานนท์. (2557). แนวคิด ทฤษฎี และหลักการจัดบริการสำหรับครอบครัว. ใน เอกสารการสอนชุดวิชา 72304 : สวัสดิการสังคมและการจัดการบริการสำหรับครอบครัว หน่วยที่ 1 – 9. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- รุจา ภูไพบูลย์. (2541). การพยาบาลครอบครัว : แนวคิดทฤษฎีและการนำไปใช้. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : วี เจ พรินติ้ง.
- วาทีนีย์ วิชัยยา. (2556). แม่วัยรุ่น : ประสบการณ์ชีวิตและเพศภาวะ. บทความในการประชุมเครือข่ายวิชาการบัณฑิตศึกษาแห่งชาติ วันที่ 18 ธันวาคม 2555. ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศิริรัตน์ ศิลางษ์. (2550). บทบาทของมัสยิดในการจัดสวัสดิการครอบครัวมุสลิม : ศึกษากรณีมัสยิดหลวงอันซอร์ริชชุนะห์ บางกอกน้อย กรุงเทพฯ. การศึกษาค้นคว้าอิสระ ปริญญาโทธรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามนุษยนิเวศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุวัจนรา เปี่ยมญาติ. (2557). แนวทางการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับครอบครัว. ใน เอกสารการสอนชุดวิชา 72304 : สวัสดิการสังคมและการจัดการบริการสำหรับครอบครัว หน่วยที่ 1 – 9. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุธาทิพย์ สุทธิ. (2554). บริการสังคมสำหรับมารดาวัยรุ่นในทัศนะของนักสังคมสงเคราะห์ทางการแพทย์ กรุงเทพมหานคร. สารนิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการบริหารและนโยบายสวัสดิการสังคม คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาส และผู้สูงอายุ (สท.). (ม.ป.ป.) พระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. 2550

สำนักเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. (มปป.) พระราชบัญญัติการศึกษา
แห่งชาติ พ.ศ.2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545.กรุงเทพฯ : พริก
หวานกราฟฟิค จำกัด.

โสภณ มูลหา และอมรรัตน์ บุรณะพล. (2556). การส่งเสริมโอกาสทางการศึกษาและการ
เปลี่ยนแปลงบทบาทของแม่บ้านในสังคมอีสาน. คณะเทคโนโลยีสังคม
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสานวิทยาเขตกาฬสินธุ์.

สมชัย จิตสุชน และคณะ. (2554). โครงการวิจัย เรื่อง สู่ระบบสวัสดิการสังคมถ้วนหน้า
ภายในปี พ.ศ.2560. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศ (TDRI).

อมตย เชน, ปาฐกถา. สฤณี อาชวานันทกุล แปล. ความยุติธรรม : จากแนวคิดสู่วิถี
ปฏิบัติ.

อภิญา เวชชัย. (2545). การจัดสวัสดิการด้านการศึกษา ในประมวลสาระชุดวิชา
สวัสดิการครอบครัวและสังคม หน่วยที่ 4 – 9. นนทบุรี : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

อภิญา เวชชัย. (2557). การจัดการบริการสำหรับครอบครัวที่มีความต้องการพิเศษ
และการจัดการบริการสำหรับครอบครัวที่เผชิญภาวะวิกฤต. ในเอกสารการสอน
ชุดวิชา 72304 : สวัสดิการสังคมและการจัดการบริการสำหรับครอบครัว หน่วยที่
1 – 9.นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

เอกศักดิ์ แดงเดช. (2545). การพัฒนารูปแบบการศึกษาต่อเนื่องเพื่อความสอดคล้องกับ
พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตร
ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาณอกระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

ภาษาต่างประเทศ

John Rawls; edited by Erin Killy. (2001). Justic as fairness: a restatement.
London: The Belknap Press of Harvard University Press.

Richard Wilkinson and Kate Pickett เขียน, สฤณี อาชวานันทกุล แปล. (2555).
ความ (ไม่) เท่าเทียม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ open worlds.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ วันที่ 18 ธันวาคม
2553(ออนไลน์) ที่มา: <http://www.onopen.com> เข้าถึง วันที่ 25 ธันวาคม
2557.

Hutter, Mark, 2010. U.S. Children in Single-Mother Families. [Online]. Available
from: <http://www.prb.org> (2014, April 4).

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. พระราชบัญญัติการแก้ไขและป้องกันปัญหาการตั้งครรภ์
ในวัยรุ่น พ.ศ.2559 ที่มา: <http://www.soc.go.th> เข้าถึง วันที่ 3 เมษายน 2559.